

УДК 37.017:172.12

Н. Ф. ВЛАСОВА

начальник Управління молоді, фізичної культури та спорту
Запорізька обласна державна адміністрація

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ “ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ” ТА ШЛЯХИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

У статті викладено етапи дослідження сутності поняття “громадянська позиція” та шляхи її формування. Проаналізовано семантику та історичний шлях розвитку зазначеного поняття. Особливу увагу приділено особистісному підходу та пошуку способів практичної реалізації концепції виховання громадянина України. Описано конкретні форми педагогічної взаємодії з досвіду роботи.

Ключові слова: громадянин, громадянськість, громадянська позиція, громадянське суспільство, обов’язки, толерантність, демократичні цінності.

Розвиток демократичної та правової держави, зростання темпів трансформації суспільних відносин в Україні потребують оновлення підходу до виховання громадянина й, відповідно, до формування його громадянської позиції, яка є системою відносин людини до держави, права, громадянського суспільства, до самої себе як громадянина й реалізується в діяльності.

Аналіз досліджень дає змогу зазначити, що поняття “громадянська позиція” ще не є чітко визначеним терміном, його не розкрито на сторінках енциклопедій, не подано в словниках-довідниках. Разом з тим, використання словосполучення “громадянська позиція” приймається широким загалом як інтегративна якість, утворена сукупністю мотиваційного, когнітивного, вольового, емоційного й поведінкового компонентів, що визначає ставлення людини до обов’язків перед суспільством і державою як їх внутрішнє прийняття та готовність до неухильного виконання.

Формування громадянської позиції особистості, підґрунтям якої є критичне мислення, вміння відстоювати свої права та переконання, усвідомлення своїх обов’язків, толерантність до поглядів іншої людини, є основою демократичних цінностей, на базі яких можливе гармонійне об’єднання різних етносів і регіонів України для створення сучасної європейської держави.

Отже, актуальність і значущість формування активної громадянської позиції зумовлена потребою державотворчих процесів, а тому вона потребує уточнення змісту та суті поняття на сучасному етапі державотворення.

Активна громадянська позиція є наслідком громадянського виховання, перші згадки про яке знаходимо в працях античних мислителів (Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура), а також у релігійних кодексах Давнього Сходу. Значний внесок у розвиток концепції громадянського виховання зробили мислителі епохи Відродження (Т. Кампанелла, Н. Макіавеллі, Т. Мор), представники епохи Просвітництва (К. Гальвецій, П. Гольдбах, Ж.-Ж. Руссо).

Проблему формування громадянської позиції розглядали деякі сучасні вчені, серед яких можна виділити українських дослідників: О. Кафарська, Н. Нікітіна, А. Сігова (формування громадянської позиції в навчально-виховному процесі); М. Шимановський (вплив суспільних дисциплін на становлення громадянської позиції); Н. Корпач (формування громадянської позиції в молодіжних організаціях); М. Бабкіна (формування громадянської позиції в процесі позакласної роботи) [9, с. 43].

Проаналізовані дослідження засвідчили, що спектр наукових напрацювань є досить широким: від розгорнутих концепцій та ґрунтовних позицій до первинних уявлень і формулювань. Але множинність семантик і неоднозначність їх тлумачень певною мірою утворюють негативне тло для дослідження процесу формування громадянської позиції сучасної молоді та, відповідно, спонукає інтегрувати цей феномен у єдине концептуальне бачення, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Мета статті полягає в розкритті сутності та змісту поняття “громадянська позиція”, її основних дефініцій та визначенні шляхів формування громадянської позиції.

Поняття “громадянська позиція” виникло як похідне від таких понять, як “громадянин”, “громадянськість” і “відповідальність”. Розглянемо кожне з них і простежимо їх взаємозв’язок.

Первинне значення слова “громадянин” оформилося в демократичних містах-державих Стародавньої Греції та мало привілейований характер. Громадянином називали вільну людину полісної громади, яка мала всі права та обов’язки жителя міста-держави (поліса). Подібним чином поняття “громадянин” розвивалося в Київській Русі. Слово “громадянин” походить від давньослов’янського “городянин” (житель міста) – носій прав і обов’язків вільного члена міста-громади (Києва, Львова тощо). Найбільш суттєвою рисою громадянина є наявність у нього громадянських прав та обов’язків.

Формування громадянського суспільства змінило значення терміна “громадянин”. Громадянином людину вважають не за ознакою підданства, а на підставі того, що вона стає більш вільною, а виконання обов’язків передбачає вже елемент добровільності.

Таке суспільство перетворюється разом з громадянином. Як вказує соціологічна енциклопедія, “громадянин – людина, що ідентифікує себе з певною країною, у якій вона наділена відповідним юридичним статусом, що є підставою для користування певними правами, а також дотримання обов’язків”, а “громадянське суспільство – це союз індивідуальностей, колективів, в якому його члени знаходять високі людські якості” [1, с. 158].

Громадянське суспільство – вища форма самореалізації індивідів, закономірний етап розвитку суспільства, який виникає в міру економічної, політичної розбудови країни, зростання добробуту, культури й самосвідомості народу.

Політичним фундаментом громадянського суспільства є правова держава, яка має забезпечувати права та свободи особистості [10, с. 103]. З огляду на ці умови поведінка людини визначається її власними інтересами, на неї покладається відповідальність за власні дії. Така особистість понад усе ставить власну свободу, поважаючи водночас і законні інтереси інших людей.

У сучасній Україні, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння під сферу впливу іншої держави, виникає гостра необхідність формувати світогляд нового українця: громадянина-патріота України, гуманіста й демократа, який буде готовий до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування та збереження духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Це сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства та державності.

Суспільно-політичні реалії в Україні зумовили розширення поняття “громадянин”, яке набуло, крім юридичного, суспільно-політичний сенс [18, с. 482]. А формування громадянськості, громадянської позиції стає не лише правовою, а й соціальною необхідністю й включає в себе моральний та гуманістичний аспект.

Сучасна законодавча й нормативна база демократичної держави визначає громадянина як людину, яка активно реалізовує та захищає свої невід'ємні конституційні громадянські права й свободи, дотримується існуючого порядку та, разом з тим, вимогливо та критично ставиться до влади, бере участь у суспільно-політичному житті держави з метою захисту демократичних інтересів і громадянських цінностей та свобод.

Розуміння громадянської позиції в дослідженнях сучасних педагогів представлено в спектрі від елемента “загальнолюдської культури, яка має на увазі цілісність відтворення особистості” [2, с. 47], до її трактування як однієї з ключових компетенцій особистості (І. Зимня) [3, с. 25–26]. В своєму дослідженні ми спираємося на праці [4; 5; 7; 8], в яких основою змісту поняття “громадянська позиція” є виконання громадянином своїх обов'язків, а наявність у особи цієї якості передбачає усвідомленість і відповідальність при виконанні нею своїх громадянських обов'язків. Такий підхід передбачає, що в процесі виховання громадянина необхідно формувати в нього систему певних інтегрованих якостей особистості, навчити його приймати обґрунтовані рішення та бути відповідальним за їх реалізацію, брати участь у вирішенні соціальних проблем. Саме ці складові є основою формування громадянської позиції молоді людини.

Необхідно зазначити, що на сьогодні в Україні створено підґрунтя для формування активної громадянської позиції дітей та молоді. Важливе значення має прийняття “Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності”, в якій визначено основні засади, цілі, напрями, зміст, форми й методи громадянського виховання.

Створено низку організацій та закладів, таких як: «Фонд “Освіта для демократії”», Інститут громадянської освіти при Національному університеті Києво-Могилянської академії, Регіональний інформаційно-аналітичний центр “Освіта та громадянське суспільство” при Запорізькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти тощо, які запроваджують низку проектів з формування громадянської позиції молоді.

Важливу роль у формуванні громадянської позиції молоді Запорізького краю відіграють позашкільний навчальний заклад “Обласний центр патріотичного виховання молоді” Запорізької обласної ради та КЗ “Запорізький обласний центр молоді” Запорізької обласної ради. Зазначені заклади реалізують державну молодіжну політику, яка безпосередньо є важливим чинником впливу як на формування громадянського суспільства, так і на формування громадянської позиції молоді.

Громадянська позиція формується та виявляється в конкретних справах. Можливість донести своє ставлення до людей, суспільства, знайти способи практичної реалізації себе у взаємодії з навколишнім світом молоді люди отримують у діяльності. Завдяки їй усі ми пізнаємо світ, себе, формуємо самосвідомість, особистісні моральні та соціальні установки, реалізуємо своє я. Тому беручи участь у молодіжних проектах і заходах, реалізованих молодіжними обласними закладами, молодь інтегрується в суспільне життя та формує й виявляє свою громадянську позицію.

Прикладом таких молодіжних проектів є Обласна гра-квест для учнівської молоді “Я громадянин”, у якій взяли участь понад 1200 молодих людей з усієї Запорізької області. Мета гри – інтеграція молоді до сучасного життя в напрямі взаємодії громадянина з Органами Державної влади.

Протягом гри команди отримують “легенду”, згідно з якою учасникам необхідно вступити до ВНЗ, по закінченню якого отримати роботу та пройти строкову службу в збройних силах України. Для реалізації легенди команда повинна здати ЗНО в Центрі оцінювання якості освіти, оформити медичну довідку в медичній установі, отримати ІНН у податковій службі, зробити фотографію, написати заяви про прийняття до ВНЗ та про прийняття на роботу, відкрити особистий рахунок у банківській установі, зробити військовий квиток у військовому комісаріаті тощо. Для цього вони відвідують відповідні “станції-установи”, на яких керівник станції повідомляє про установу, яку він “очолює”, мету її діяльності та спектр адміністративних послуг, які він надає населенню, розповідає про її розташування в місті або районі. Наприклад: Я-керівник районного відділення Державної служби зайнятості. В нашому районі вона знаходиться за адресою: вул. Петрова, 27. Конкретно Вам наша служба допоможе визначитися з місцем майбутнього працевлаштування, ми допоможемо знайти роботу, що відповідає вашій освіті та бажанням. А на час пошуку роботи допоможемо фінансово. Можемо допомогти здобути професію, на яку є попит на ринку працедавців. По закінченню розповіді керівник станції дає завдання, що має конкретно прикладний зміст: скласти різноманітні заяви, створити

декларацію про доходи, скористатись он-лайн ресурсами для отримання довідок, надавати долікарську допомогу, виготовляти патріотичну символіку тощо.

Особливе значення для формування громадянської позиції має ще один етап, спільний для всіх команд – проходження символічної процедури прийняття громадянства у формі флешмобу. Цінність цього етапу в єднанні всіх учасників навколо ідеї єдиної країни, формування спільної думки: “Ми різні, але ми єдині”.

Наш досвід дає змогу визначити волонтерську діяльність як детермінанту формування громадянської позиції в молоді. Варто зазначити, що в своєму первинному значенні поняття “волонтерство” прийшло до нас разом зі словами “громадянське суспільство”, “демократія”, “громадські організації”.

Ми вважаємо, що волонтерство є складовою будь-якого демократичного громадянського суспільства. Без участі волонтерів важко уявити діяльність громадських організацій та благодійність узагалі, без них унеможливується якісний суспільний контроль за діями влади та бізнесу. Без волонтерів не вистачає енергії для розбудови та розвитку суспільства, недостатньо творчого потенціалу для вирішення соціальних проблем, бракує сил і часу на людей, які потребують допомоги, а держава не в змозі їм допомогти.

Для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим явищем з різних причин.

По-перше, виходячи з багаторічного досвіду використання праці волонтерів, це дієвий та ефективний спосіб для вирішення складних проблем окремої людини зокрема, а також суспільства та довкілля загалом, які часто виникають на тлі недостатньої турботи про суспільне благо.

По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, сміливі, творчі та досить неординарні ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших питань. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення.

По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожен з представників суспільства може брати участь у покращенні якості життя.

По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди мають можливість прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатен їх вирішити.

Участь молодих людей у волонтерській діяльності є безперечним фактором формування активної громадської позиції. Волонтерська діяльність є основою побудови та розвитку громадянського суспільства. Вона втілює в собі найкращі прагнення людства – прагнення миру, свободи, безпеки та справедливості для всіх людей.

Прикладом формування громадянської позиції в молоді через волонтерство є заходи, які реалізовує КУ “Запорізький обласний центр молоді” ЗОР у співпраці з громадськими та державними організаціями. Одним із таких заходів є щорічний суботник-пікнік. На прибирання певної території

(парк, зона відпочинку тощо) збирається небайдужа молодь ВНЗ I–IV рівнів акредитації м. Запоріжжя та власними зусиллями на волонтерських заходах наводять чистоту, тим самим вони проявляють свою громадську позицію – відповідальна поведінка, небайдужість до об’єктів культурної спадщини, зон відпочинку в своєму місті, виявлення свого світогляду та формування уявлення в інших людей про важливість і корисність дій кожного з метою загального добробуту.

Попередній виклад і результати власного досвіду дають можливість визначити критеріальну базу формування громадянської позиції відповідно до її кожного структурного компонента (табл.).

Таблиця

**Критеріальна база формування громадянської позиції
відповідно до її кожного структурного компонента**

Компоненти	Критерії	Показники
Мотиваційний	Необхідність створення соціальних змін	1. Прагнення особистої участі в управлінні державними справами. 2. Прагнення до позитивної самореалізації
Когнітивний	Соціальна орієнтованість	1. Розуміння актуальних проблем та потреб соціального розвитку. 2. Можливість передбачати наслідки своїх дій у тій чи іншій соціальній ситуації
Вольовий	Здатність до самоконтролю	1. Здатність доводити заплановане та обіцяне до завершення. 2. Здатність самообмеження й підпорядкування своїх дій почуттю обов’язку
Емоційний	Емоційна чуйність	1. Співчуття тим, хто потребує соціальної допомоги та підтримки. 2. Переживання позитивних емоцій від участі в перетворенні на користь співгромадян
Поведінковий	Громадська активність	1. Практична участь у суспільно значущих справах. 2. Взяття на себе додаткових соціальних обов’язків

Таким чином, громадянську позицію ми розуміємо як інтегративну особистісну рису характеру, утворену сукупністю мотиваційного, когнітивного, вольового, емоційного й поведінкового компонентів, що визначає ставлення людини до обов’язків перед суспільством і державою як їх внутрішнє прийняття та готовність до неухильного виконання.

Висновки. Результати теоретичного дослідження та практичної роботи з молоддю дають змогу визначити поняття “активна громадянська позиція” як систему переконань, які базуються на принципах громадянського світогляду. Отже, активна громадянська позиція – це сформоване світогля-

дом стало духовно-практичне ставлення людини до дійсності, суспільства та самої себе як його частини й відповідна дієва реакція, яка має відображення в різних формах суспільного життя та людської життєдіяльності, об'єднуючи їх у єдине ціле.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що підґрунтям для формування активної громадянської позиції молоді є соціальний досвід, складовими якого є практична діяльність та участь у суспільному житті. Системна робота навчальних закладів усіх типів саме в цьому напрямі, поєднана із зусиллями громадянського суспільства, органів державної влади, сприяє зростанню рівня сформованості активної громадянської позиції.

Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у виявленні основних напрямів змістовних змін, що відбуваються в настановній системі молоді людини в процесі формування громадянської позиції, розширенні меж аналізу часової динаміки адаптаційних і настановних процесів під час громадянської діяльності.

Список використаної літератури

1. Большой толковый социологический словарь (Collins) / [пер. с англ.]. – Москва : Вече : АСТ, 1999. – Т. 1. А–О. – 544 с.
2. Громадянське виховання у формах і змісті виховної діяльності освітніх закладів : метод. реком. / укл. Л. М. Архипенко. – Дніпропетровськ, 2000. – 171 с.
3. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – Київ : Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
4. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності : проект / наук. творч. кол.: О. В. Сухомлинська (наук. кер.) та ін. // Шлях освіти. – 2000. – № 3. – С. 7–13.
5. Краткий психологический словарь / сост. Л. А. Карпенко ; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 512 с.
6. Логвиненко Т. О. Словник із соціальної педагогіки / Т. О. Логвиненко ; авт.-укл.: Т. О. Логвиненко, Н. В. Гордієнко. – Дрогобич : Просвіта, 2007. – 160 с.
7. Москаленко В. Проблема виховання в контексті соціалізації особистості / В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 3–17.
8. Рехета Л. О. Громадянське виховання учнів основної школи в позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Л. О. Рехета. – Київ, 2003. – 23 с.
9. Сухомлинська О. Проблеми розвитку особистості в історичному контексті психології та педагогіки / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2005. – № 1. – С. 41–45.
10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1 – 1998. – 672 с.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2016.

Власова Н. Ф. Сущность понятия “гражданская позиция” и пути её формирования

В статье изложены этапы исследования сущности понятия “гражданская позиция” и пути ее формирования. Проанализированы семантика и исторический путь развития данного понятия. Особое внимание уделяется личностному подходу и поиску способов практической реализации концепции воспитания гражданина Украины. Описаны конкретные формы педагогического взаимодействия из опыта работы.

Ключевые слова: *гражданин, гражданственность, гражданская позиция, гражданское общество, обязанности, толерантность, демократические ценности.*

Vlasova N. The Essence of the Concept “Citizenship” and the Ways of Its Formation

The article is dedicated to one of the urgent problems facing the Ukrainian pedagogy – forming world citizen-patriot. This Ukrainian must be ready to perform his duties and to protect national and cultural heritage of the Ukrainian people.

The article presents the stages of the study the essence of the concept “citizenship” and the ways of its formation. This paper analyzed the semantics and the historical development of this concept and described specific forms of pedagogical interaction experience.

Based on the analysis of the concept of “citizenship”, as an integrative personality traits, were allocated its components: motivational, cognitive, volitional, emotional, and behavioral. Theoretical research and personal experience helped to define the criteria and indicators of formation of citizenship.

By practice it is proved that an important role in formation of civil position of young people play extra-curricular educational institutions. After all, these companies as a means of realizing state youth policy.

The theoretical and practical material presented in the article suggests that the basis for the formation of active citizenship of young people is a social experience. Determinant of the formation of citizenship is the activity. In modern conditions especially important for Ukraine is volunteering – useful for society unpaid work. Today volunteering is an important component of active citizenship in Ukraine and abroad.

Based on the study of the ways of formation of civil position, we carried finding ways of practical implementation of “self-Concept” young citizen in interaction with environment.

With the purpose of formation of citizenship we proposed the use of quest games for students “I am a citizen” and the creation of the student volunteer centers. The efficiency of the proposed methods is confirmed by the research results.

Key words: *citizen, citizenship, citizenship, civil society, responsibilities, tolerance and democratic values.*